
Collaboracions

BOLES, MOTXES I TITRACS

Quan els nostres carrers no eren dominats encara per l'inhòspit ciment, jugar a boles resultava quelcom quotidià. Per l'enrevessada geografia del poble pul·lulaven dotzenes de nanos acotxats al voltant d'un espai capriciós. Avui assistim no tan sols a la desaparició del joc, sinó a la pèrdua d'un lèxic riquíssim que servia per a designar objectes, jugades, moviments... Intentar recuperar, o al menys evitar-ne la mort, d'aquelles paraules és la finalitat pretesa en el present article.

QÜESTIÓ DE NOMS

Aquí a Alcover n'hi dèiem *jugar a boles*, si bé el Diccionari General de la Llengua Catalana empra l'expressió *jugar a bales*. Segons el Diccionari Alcover-Moll, ambdues expressions són usuals. L'origen seria castellà segons l'esmentat diccionari i occità segons Coromines. Però malgrat dir-se *boles* i *bales*, la forma autènticament catalana és, seguint novament l'Alcover-Moll, *bolles* (amb *o* tancada i *ll* palatal, pel fet de venir del llatí *bŭlla*). Filant més prim, l'expressió *bala* és la típica de Barcelona, *bolla* és pròpia de les Balears i diversos indrets del Principat, mentre que el termini *bola* és l'usual a Girona, Igualada, Santa Coloma de Queralt, Calasseit, Gandesa i Tortosa. Nosaltres hi hem d'afegir, forçosament, el nostre poble. *Bala*, *bola* i *bolla* són, per tant, formes dialectals d'un mateix mot que definiríem com un objecte esfèric molt petit, de matèries diverses, el qual s'utilitza en el joc d'identíc nom que l'objecte. De totes maneres (i en això donem la raó a la Gran Enciclopèdia Catalana) el mot *bola* té un camp lèxic més ample que els altres. Mentre *bola* es pot referir a l'objecte de diferents jocs (p. e. bola de billar), la *bala* o la *bolla* es refereixen únicament a la del joc que tractem en aquestes línies. No acabem aitals disquisicions semàntiques, com a alcoverencs, sense donar l'opinió del nostre insigne convilatà en Josep Aladern. Segons aquest autor, en el seu Diccionari Popular de la Llengua Catalana, els mots *bola* i *bala* són correctes, mentre que no esmenta per a res *bolla*. Una *bala*, ens diu, *és cada una de les boles de pedra o vidre ab que juguen los noys*, mentre que defineix la *bola* com a *boletas ab les quals juguen los noys fentles córrer per terra a palm i a tocb, impulsantles ab lo dit gros*.

EL MÒBIL DEL JOC

El centre del joc era, com diem, l'objecte esfèric petitó, fet de pedra, fang cuit, vidre, ferro, etc. Aquest objecte, la *bola*, normalment es comprava (i encara se'n compren, sobretot de vidre) en alguna botiga del poble. Però hi havia nois que preferien fer-se-les ells mateixos, o bé aprofitar objectes esfèrics inservibles (coixinets, collarets, etc.). La *bola* era la base

de diversos jocs. Però el més conegut era, sens dubte, el *toc i pam*, que normalment es designava amb el genuí *jugar a boles*. A aquest joc ens referim a continuació.

Per a *jugar a boles* no hi havia límit de jugadors. Escollíem un terreny el més accidentat possible i, aleshores, cadascú llençava la seva bola a terra, procurant que entre elles hi hagués una distància prudencial. A continuació venia la decisió de qui *tiraria* primer. Molt sovint s'assignava aquesta tasca a aquell que s'havia espabilat a sol·licitar-ho amb més rapidesa (*jo primer!*). Però de vegades es disputava amb algun dels habituals sistemes de sorteig (*trenta i l'ou*, *una dona es caga a l'olla*, etc.). Superat aquest requisit i establert l'ordre de joc, començava la partida. El jugador a qui corresponia *tirar* havia de desplaçar la seva bola amb un dit i l'objectiu era tocar-ne una altra o bé apropar-s'hi a una distància tal que la pogués abastar amb la mà estesa. Si no aconseguia res d'això, tirava el segon. Però si ho aconseguia, l'altre canviava la seva bola de lloc i ell tornava a tirar. Quan una bola encertava sovint es deia que era una *bola baritxa*.

L'acte pel qual el jugador provava si la distància entre la seva bola i la del contrincant era inferior a un pam se n'hi deia *canar*, mot que recull també el diccionari Català-Valencià-Balear. Quan un jugador aconseguia *canar* es deia que feia un *pam*: era la puntuació més baixa. Si la seva bola tocava la de l'altre però ambdues es separaven a una distància superior al pam es deia que feia *toc*. Per últim, la combinació dels dos resultats era el *toc i pam*, que també donava nom al joc: la bola del jugador tocava la del contrincant i ambdues restaven a menys d'un pam. Atenció! Però si les dues boles restaven totalment unides es deia que *mamaven* i només era *toc*. Ja abans de començar s'havia establert la base numèrica de la qual es partiria; jugar a *toc i pam tres* volia dir que el pam valia un punt, el toc dos i el toc i pam tres. I, així, es podia jugar a toc i pam sis, deu, etc. Evidentment, guanyava qui, sumant totes les seves jugades, aconseguia més punts.

Cal fer esment, aquí, al lèxic enunciat darrerament. *Tirar* era fer jugar o moure la bola. Però era un sentit figurat. La bola no es tirava, sinó que s'impulsava arran de terra amb un dit. *Canar* era midar la distància entre dues boles. Aquest mot és general a tot el territori català, igual que *pam*, equivalent a la relació de dues boles quan disten menys de la longitud de la mà estesa. Tocar la bola contrària amb la pròpia era *fer pinya*, amb la qual cosa es traspassava al joc una paraula usada originalment referint-se a un cop donat amb el puny. Si la pinya era prou forta es tractava d'un *pinyac*, mot que en d'altres indrets s'usa com el *cop que es dona a una baldusa mentre balla, amb una altra que li tiren a sobre*. Quan dues boles feien pinya, el jugador assolía un toc o un toc i pam. Aquests noms emprats a Alcover, però, tenen variants a d'altres indrets. El Diccionari Català-Valencià-Balear en lloc de *fer pinya* parla de *ferir*; i a Tarragona es parla de *fer pet i pam i pet*, mentre a d'altres llocs giren la nostra expressió al revés i diuen *pam i toc*. Per últim, el fet de *mamar* definia la situació de contacte entre dues boles la qual cosa impedia al jugador

procovador del fet de consumir el toc i pam havent de conformar-se amb un simple toc.

ELS TITRACS

Però els nois de l'època no ens acontentàvem amb fer punts. Necessitàvem el nostre sistema d'intercanvi, la nostra moneda. I això ho trobàvem en les imatges de les capsas de llumins (si bé de vegades pagàvem amb boles). Nosaltres recollíem les capsas i en retallàvem les il·lustracions. Cada una era un *titrac*, nou vocable que estudiem i que tampoc no he trobat a cap diccionari. D'ells en puc dir, de tota manera, que a d'altres pobles (Vila-seca, Constantí...) els anomenen *retrats*, al·ludint al seu caràcter il·lustrat. Una simple corrupció fonètica ens podria haver portat de *retrat* a *titrac* (o *quitrac*, com també en diuen alguns).

Cada titrac valia un punt (si bé després, en millorar la tècnica i la grandària de les capsas, vam acordar que alguns valguessin més). Els nois els recollíem amb avidesa i els guardàvem dins capsas de *mistos* senceres o bé lligats amb gomes. Quan jugàvem, el titrac era el preu pagat pels punts que ens feia l'enemic. Si un jugador quedava sense tetracs estava *pelat* o *rostit*.

LES TÈCNIQUES DE TIRAR

Segons l'Alcover-Moll, per a tirar una bola cal pegar-li amb el dit i fer-la rodolar *de manera que feri les dels altres jugadors*. És una definició genèrica sota la qual s'amaguen les diverses tècniques permeses per al joc.

La més senzilla i usual consistia en posar la mà de tirar (normalment la dreta) de cara a terra, amb el dit gros oposat als altres quatre i fent un pontet entre ells. El polze es situava immediatament darrera la bola i restava travat uns moments, els necessaris per a apuntar la bola contrària. Quan el dit es destravava, sortia disparat endavant i la bola partia, més o menys rabenta, a gust del jugador. Si ens hi fixem, aquest sistema és el que anomena l'Aladern quan es refereix al fet que la bola és tirada amb el dit gros.

El sistema esmentat tenia la virtut de no alçar la bola de terra i, per tant, es considerava el més correcte. Els altres sistemes es basaven en tirar des d'una certa alçada i això servia d'excusa per a atansar-se dissimuladament al contrincant, motiu pel qual molts jugadors no consideraven vàlids aquests mètodes. Tenim elements de judici per a pensar que aquests altres sistemes foren deguts a la influència d'altres jocs amb boles (p.e., la *xiva*) i al contacte amb pobles veïns (sobretot a través dels estudiants).

LES MOTXES

El terreny on es jugava no era pla, com més irregular millor. Així, hom podia fer valer la seva imaginació i muntar estratègies. Si un jugador queia en un clot o en un reguerol era fàcilment tocat, però aleshores ell es situava en un monticle i els que tiraven en contra seu relliscaven i queda-